

מאמר ג

האם עשרת השבטים חזרו עם שני הגולה?**הקדמה**

עיון ברשימת העולים מבבל, המובאת בעזרא פרק ב', מעורר שאלה: האם כל שבי הגולה היו משבטי יהודה ובנימין, או שמא היו בהם גם עולים משאר השבטים? מן הכתוב המספר על ההתעוררות לעלות לירושלים, בעקבות הכרזת כורש, משמע שהעולים היו משבטי יהודה ובנימין בלבד:

וַיָּקוּמוּ רָאשֵׁי הָאֲבוֹת לַיהוּדָה וּבְנֵימִן וְהַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם לְכָל הָעִיר הָאֱלֹהִים
אֶת רוּחוֹ לְעֹלוֹת לְבָנוֹת אֶת בַּיִת ה' אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַם.^א

לעומת זאת, מכמה פסוקים בפרק ב' עולה לכאורה שחלק מהעולים היו משאר השבטים:

א. בפסוק ב' נאמר: "מספר אנשי עם ישראל", ומשמע שהעולים היו מכל שבטי העם, ולא רק משבטי יהודה ובנימין.

ב. בפסוק ע' נאמר: "וישבו הכוהנים והלויים ומן העם והמשוררים והשוערים והנתינים בעריהם, וכל ישראל בעריהם", ומשמע שעולים מכל ישראל עלו וישבו בעריהם.

ג. בפסוק ס"ד מובא מניין העולים - ארבעים ושניים אלף, שלוש מאות ושישים (42360). אולם חיבור כל מנייני העולים מכל משפחה ומכל קבוצת עולים, המובאים לאורך הפרק, מעלה מספר אחר לגמרי - כשלושים אלף איש בלבד, כשנים עשר אלף פחות מהמניין הכולל.^א

קג. עזרא א.ה.

קד. בהערות לביאורנו שם הבאנו מספר פתרונות שהציעו המפרשים.

משמע אפוא שהיו עולים נוספים, שמסיבות שונות לא הוזכרו ברשימת העולים שבפרק ב', וייתכן אפוא לומר שעולים אלה הם בני עשרת השבטים, שעלו אף הם עם זרובבל.

גם מספר דברי הימים משמע, לכאורה, שבין עולי בבל היו גם משאר השבטים, בעיקר משבטי אפרים ומנשה:

וְכָל יִשְׂרָאֵל הַתִּיחֲשׂוּ וְהָנֵם פְּתוּבִים עַל סֵפֶר מַלְכֵי יִשְׂרָאֵל וַיהוּדָה הַגָּלוּ לְבָבֶל בְּמַעְלָם: וְהַיּוֹשֵׁבִים הָרִאשׁוֹנִים אֲשֶׁר בְּאַחֲזָתָם בְּעָרֵיהֶם יִשְׂרָאֵל הַכְּהֻנִּים הַלְוִיִּם וְהַנְּתִינִים: וּבִירוּשָׁלַם יָשְׁבוּ מִן בְּנֵי יְהוּדָה וּמִן בְּנֵי בְנִימִן וּמִן בְּנֵי אֶפְרַיִם וּמִן מְנַשֶּׁה.^{קה}

שיטת בעל סדר עולם

ה"סדר עולם" מיישב את הפער בין מניין העולים הכללי, בעזרא ב,סד, למספר העולים העולה מחישוב מניין העולים האמור בכל משפחה ובכל קבוצת עולים: "ויקומו ראשי האבות וגו'", "ארבע ריבוא וגו'", "מלבד עבדיהם וגו'". בכלל, ובפרט אינן אלא שלושים אלף ושלוש מאות ושישים, ושנים עשר אלף היכן הם? אלא אלו שעלו משאר השבטים.^{קי}

לפי בעל סדר עולם, הפער בין המניין הכולל לצירוף מנייני המשפחות נובע מכך שמניין המשפחות כולל רק את שבי הגולה משבטי יהודה, בנימין ולוי, בעוד שבמניין הכללי נכללים עולים מכל השבטים. יש להעיר עוד, שמהביטוי "משאר השבטים", משמע לכאורה שהעולים היו מבני כל השבטים, ולא רק משבטים מסוימים.

הסוגיה במסכת סנהדרין

המשנה במסכת סנהדרין מביאה מחלוקת תנאים בשאלה האם עשרת השבטים עתידים לחזור לארץ ישראל או לא:

קה. דברי הימים א', ט,א-ג.

קי. סדר עולם רבה, פרק כ"ט.

עשרת השבטים אינן עתידין לחזור, שנאמר "וישליכם אל ארץ אחרת כיום הזה", מה היום הולך ואינו חוזר, אף הם הולכים ואינן חוזרים, דברי רבי עקיבא. רבי אליעזר אומר: "כיום הזה", מה יום מאפיל ומאיר, אף עשרת השבטים שאפלה להן, כך עתידה להאיר להם.^{קז}

רבי עקיבא סובר שעשרת השבטים אינם עתידים לחזור, ואילו רבי אליעזר סובר שהם עתידים לחזור. בברייתא המובאת בגמרא מובאות דעות נוספות:

תנו רבנן: עשרת השבטים אין להם חלק לעולם הבא, שנאמר: "ויתשם ה' מעל אדמתם באף ובחמה ובקצף גדול". "ויתשם ה' מעל אדמתם" - בעולם הזה, "וישליכם אל ארץ אחרת" - לעולם הבא, דברי רבי עקיבא. רבי שמעון בן יהודה איש כפר עכו אומר משום רבי שמעון: אם מעשיהם כיום הזה - אינן חוזרין, ואם לאו - חוזרין. רבי אומר: באים הם לעולם הבא, שנאמר: "ביום ההוא ייתקע בשופר גדול וגו'".^{קח}

רבי שמעון בברייתא סובר כמו רבי אליעזר במשנה, שיתכן שעשרת השבטים יחזרו. אמנם רבי אליעזר לא הזכיר את התנאי שהזכיר רבי שמעון, שהם צריכים לחזור בתשובה, אולם לפי שניהם יש אפשרות שעשרת השבטים יחזרו מהגלות. נמצא אם כן שדעתו של רבי עקיבא היא דעת מיעוט אל מול שני התנאים האחרים.

שיטת רש"י

רש"י בפירושו לכתוב המציין את המניין הכולל של שבי הגולה (עזרא ב,סד) מביא את דברי בעל סדר עולם שהבאנו לעיל, שכל היתרים במניין היו מבני עשרת השבטים. נמצא שרש"י סובר שחלק מהעולים היו משאר השבטים.

בהסבר שיטתו של רבי עקיבא, שעשרת השבטים אינם עתידים לחזור, כתב רש"י:

לפי שסיפרו בגנות ארץ ישראל כדאמרן לעיל... כי מטו שוש וכו', ובדבר הזה נענשו מרגלים.^{קט}

קז. סנהדרין פ"י מ"ג.

קח. סנהדרין קיב.

קט. שם ד"ה תנו רבנן.

חטאם של עשרת השבטים היה שהם סיפרו בגנות הארץ, ולפי רבי עקיבא עונשם על חטא זה היה שנגזר עליהם שלא יחזרו לארץ. לפי רבי עקיבא האומר שהם אינם עתידים לחזור בעתיד, כל שכן שהם לא חזרו בעבר, שהרי חטאם קדם לחורבן הבית הראשון, וחטא זה הוא המעכב בעדם מלחזור לארץ ישראל. לפיכך רש"י כותב:

והא דאמרינן בגמרא דירמיה החזירן - לא שהחזירן כולן, אלא מקצתם החזיר. קי

כיון שלפי רבי עקיבא, עשרת השבטים לא חזרו ואינם עתידים לחזור, יש לפרש שגם מי שאומר שירמיהו הנביא החזיר את עשרת השבטים (ואמנם יש בזה מחלוקת קי"א), סובר שרק חלק מהם חזרו, ולא כולם.

במקום אחר כותב רש"י שבימי הבית השני לא נהג היובל, משום שלא התקיים התנאי של "כל יושביה עליה":

והלל כרבי סבירא ליה, דאמר שביעית להשמטת מלווה בזמן הזה דרבנן הוא. ואף על גב דהלל בבית שני הוה, סבירא ליה לאביי דבבית שני הואיל ולא היה יובל נוהג לא נהגו שמיטין מדאורייתא. ודאמרינן בערכין (לבב) מנו יובלות לקדש שמיטין - מדרבנן קאמר. קי"ב

לפי רש"י בגיטין, הלל סבר ששמיטת כספים לא נהגה בימיו, ימי הבית השני,

קי. שם ד"ה "אין עתידים". ועיין בפירוש תפארת ישראל על המשנה, שהקשה על שיטת רש"י: "אמנם מה שכתב רש"י בתחילת דבריו שרק מקצתן החזיר ירמיה הנביא, אחרי מחילת כבוד רבנו דוחק, דהרי השתא ארצות לחלח וחבור וגו' בארץ הודו כולן גלוין לנו, וידענו שהיהודים בהודו ובכינוא הם רק מעט מזער נגד עם הקודש שבאפריקא ואייראפא ובאזיא המערבית, וכבר נתקשה בזה בעל מאור עיניים. אמנם ל"מ [כנראה: לולי מסתפינא] נראה לי שוודאי ירמיה החזיר רבים מהם, וכדמשמע במגילה וערכין, רק שהרבה מהנשארים נטמעו בין הגויים, כאשר ידענו הרבה מהם שהם באינדיען וכינוא ואבעסיניען [בהודו וסין ואתיופיה], ואינן יודעים רק שהן יהודים, ומלין את עצמם, ומקיימין איזה מצוות, אבל עבודתם את ד' מעורב עם עבודת אלילים, ובהא פליגי רבי עקיבא ורבי אליעזר אם לעתיד לבוא אותן שנשארו מטומעים שוב יתקרבו תחת כנפי השכינה ביד חזקה".

קיא. מגילה יד,ב.

קיב. רש"י גיטין לוא ד"ה בשביעית.

אלא מדרבנן. ובהכרח טעם הדבר הוא שבימי בית שני לא היו "רוב יושביה עליה", היינו שעשרת השבטים לא ישבו אז בארץ ישראל.

כיצד מתיישבים פירושי רש"י בסנהדרין (שעשרת השבטים לא חזרו כולם) ובגיטין (שעשרת השבטים לא חזרו, ולכן לא נהג יובל בבית שני) עם פירושו בעזרא (שבין עולי בבל היו גם עולים משאר השבטים)? ניתן להסביר זאת בשני אופנים:

א. רש"י בסנהדרין ובגיטין אינו מביע את דעתו שלו, אלא בסנהדרין הוא מפרש את שיטתו של רבי עקיבא, ובגיטין - את שיטתו של אביי (בהסבר שיטתו של הלל); הוא עצמו סבור כשיטת חכמים במסכת סנהדרין, שעשרת השבטים עתידים לחזור, ואולי אפילו חזרו.^{ק"י}

ב. רש"י סובר כרבי עקיבא וכאביי, ואף על פי שבפירושו לעזרא כתב שהיו שעלו מעשרת השבטים, מכל מקום עולים אלה היו מועטים, ואולי לא היו ביניהם עולים מכל עשרת השבטים, ולכן היובל לא נהג בימי בית שני.

(הערת העורך: עוד יש לומר שעלו מעשרת השבטים, אבל הם לא ישבו בנחלתם, ומכלל "כל יושביה עליה" שכל שבט מכיר את נחלתו (כמדומני גמרא בערכין, וכן פוסק הרמב"ם), וכן משמע מהפסוק בדה"י שהבאת לעיל, שבני אפרים ומנשה שעלו ישבו בירושלים, ולא בנחלתם (שהיא בשומרון וצפונה לו)).

ק"ג. הרמב"ם בפירושו למשנה בסנהדרין שם (פ"י מ"ג), כתב שאי אפשר לפסוק הלכה בעניין זה כרבי עקיבא או כחולקים עליו: "כבר הזכרנו לך כמה פעמים, שכל מחלוקת שתהיה בין החכמים ואינה תלויה במעשה אלא קביעת סברה בלבד - אין מקום לפסוק הלכה כאחד מהם". מרן הראי"ה קוק (אגרות הראי"ה ח"א עמ' שמא) הסביר שהרמב"ם הלך בעניין זה לפי שיטתו, המבוססת על הבבלי, שלא ניתן לפסוק בדברי אגדה. לעומת זאת הירושלמי סובר שכשם שמכריעים בדברי הלכה, כך מכריעים בדברי אגדה. רב האי גאון וגאוני נוספים נקטו בשיטת הירושלמי, ולשיטתם ניתן לפסוק הלכה גם בסוגיה זו. ואכן, מרן הראי"ה קבע שעשרת השבטים עתידים לחזור (מאמרי הראי"ה עמוד 195) ובכך הסתמך על פסיקות קודמות, כגון זו של הרדב"ז בתשובותיו, ח"ח סי' פ"ה.

שיטת תוספות

בעלי התוספות סוברים שבין העולים בימי בית שני היו גם מבני עשרת השבטים:

ואומר רבינו תם דבבית שני נהג יובל...

והא דאמר בסוף ערכין "מנו יובלות לקדש שמיטין", דמשמע דיובל לא נהג, היינו למאי דסלקא דעתך התם מעיקרא דלא חזרו עשרת השבטים שגלו ולא היו בגלות בכל אלא שני שבטים, וכשעלו בבית שני לא היו כל יושביה עליה. אבל במסקנא דאמרינן דירמיהו החזירן ויאשיהו מלך עליהן, נמצאו דהיו שם מי"ב שבטים. ואף על גב שלא עלו כולם, חשיב כל יושביה. ק"י

לפי תוספות, הסוגיה במסכת ערכין האומרת שבימי הבית השני לא נהג היובל סוברת שעשרת השבטים לא חזרו לארץ ישראל, ולא התקיים התנאי של "כל יושביה עליה", ולכן היובל לא נהג. אולם למסקנת הסוגיה, ירמיהו הנביא החזיר לארץ ישראל את בני עשרת השבטים עוד לפני שנחרב בית המקדש, וממילא הם היו בין הגולים לבבל ובין העולים בימי שיבת ציון, ולכן היובל נהג בימי הבית השני, משום שהתנאי של "כל יושביה עליה" אכן התקיים. וממשיכים תוספות:

ומיהו קשה, דזיל קרי בי רב הוא, דבעזרא מני לכל י"ב שבטים.

אי אפשר לומר שהסוגיה במסכת ערכין סוברת שעשרת השבטים לא חזרו לארץ ישראל, שהרי יש פסוקים מפורשים שמהם עולה שבין שבי הגולה היו גם מבני עשרת השבטים! תוספות נשאר בקושיה על ההסבר של רבנו תם לסוגיה במסכת ערכין.

במקום אחר מבארים תוספות מדוע נהג יובל בבית שני, אף שלא כל בני עשרת השבטים עלו בימי עזרא:

וצריך לומר דעל כורחך דאין הכי נמי דנהגו יובלות בבית שני. ואף על גב

קיד. תוספות גיטין ל"א ד"ה "בזמן שאתה".

דכל ישראל לא חזרו בימי עזרא, כדכתיב: "כל הקהל כאחד ארבע ריבוא, אלפים שלוש מאות ושישים", ומיהו מכל שבט ושבט חזרו מקצתן, והוי שפיר כמו כל יושביה עליה, כדאמרינן לקמן שמנו יובלות אף על גב דלא חזרו כולן.^{קטז}

בימי עזרא עלו עולים מכל שבט ושבט. אמנם בפסוק בדברי הימים הוזכרו רק עולים משבטי מנשה ואפרים (בנוסף לשבטי יהודה ובנימין), אך בפועל היו עולים מכל השבטים, ולכן מצוות היובל נהגה, שכן גם מקצת עולים מכל שבט מוגדרים כ"כל יושביה עליה", שזהו התנאי לקיום מצוות היובל.

העולה מדברינו, שרש"י ותוספות סוברים שהיו עולים גם משבטים נוספים. מה שנאמר בעזרא (ה,א) שהעולים היו משבטי יהודה ובנימין, היינו שהם היו עיקר העולים, אולם כרבע מהעולים היו משאר השבטים.

הסבר הפני יהושע בתוספות

כאמור, תוספות שאלו על רבנו תם שמפורש בכתובים שבין העולים היו גם מעשרת השבטים, ואם כן איך אפשר לומר שהסוגיה במסכת ערכין סברה בתחילה שעשרת השבטים לא חזרו. הפני יהושע מיישב את שיטת רבנו תם, וזה לשונו:

ולעניות דעתי יש ליישב שיטת רבנו תם, דודאי עיקר סברת הש"ס שם בגמרא, דכיון דבימי עזרא לא סלקו אלא מיעוט השבטים כדאמר הש"ס (בסוגיא במסכת ערכין) בהדיא בימי עזרא, דכתיב בהו: "כל הקהל כאחד ארבעת ריבוא", אם כן פשיטא להו דלא הוי אלא מיעוט השבטים, ולא מיקרי כהאי גוונא "בבואכם".^{קטז}

אמנם פשט הפסוקים מורה שהיו עולים מעשרת השבטים, אולם אלה היו מעטים. הסוגיה במסכת ערכין סברה שעולים מעטים אלה אין בהם די לקיום התנאי של "כל יושביה עליה", כדי שהיובל ינהג, משום שקיום התנאי מחייב

קטו. תוספות ערכין לבא.

קטז. פני יהושע גיטין שם ד"ה "ומיהו קשה".

שיעלו עולים רבים מכל שבט. לעומתה, הסוגיה במסכת גיטין סוברת שדי בעולים מעטים מכל שבט על מנת שהיובל ינהג, ובימי עזרא עלו די עולים לקיום התנאי. ממשיך הפני יהושע ומחדש:

אלא דמהאי סברא גופא ודאי לאו קושיא אלימתא היא, דנהי דבימי עזרא ממש לא סליקו, אפשר שאחר כך עלו רוב השבטים. אלא דאפילו הכי מקשה הש"ס שם שפיר למאי דסלקא דעתך דעשרה שבטים נשאו לגמרי במקומן, ואם כן לפי זה לא עלו כלל כל ימי בית שני. ואפילו לעתיד מצינו פלוגתא בפרק חלק אם עתידין לחזור.

לפי הפני יהושע, אין זה מן הנמנע לומר שרוב השבטים עלו לאחר מותו של עזרא! לפי זה, ייתכן באמת שלא היה ניתן לקיים את מצוות היובל בימי של עזרא, אך לאחר מותו באו עולים מכל השבטים, ונוצרה מציאות של "כל יושביה עליה". אלא שהגמרא במסכת ערכין יוצאת מנקודת הנחה שעשרת השבטים לא עלו כלל לאורך כל ימי הבית השני. יתרה מכך, ישנה מחלוקת (בעז"ה נתייחס למחלוקת זו בהמשך) האם עשרת השבטים עתידים לחזור בעתיד, ואם כן כל שכן שהם לא חזרו בימי הבית השני. ממשיך הפני יהושע:

מה שאין כן למסקנת הש"ס דירמיה החזירן, ואם כן גלו גם כן לבבל, ואפשר שלאחר ימי עזרא עלו גם כן והיה שם רוב מכל הי"ב שבטים ונהוג שפיר יובל מדאורייתא.

למסקנת הש"ס במסכת גיטין, ירמיהו החזיר את עשרת השבטים בתקופתו של יאשיהו, והם גם גלו לבבל. ייתכן שלאחר עזרא עלו עולים נוספים מעשרת השבטים, ולכן היובל נהג מדאורייתא. אולם גם לפי הגמרא במסכת גיטין, ברור שנשאו יהודים רבים בבבל, גם לאחר העליות שלאחר מותו של עזרא:

ומה שכתבו לעיל ואף על פי שלא עלו כולם, היינו משום דמילתא דפשיטא דכל ימי בית שני נשאו יהודים רבים בבבל. אלא דאכתי לא איכפת לן, כיון שעלו רובן, ורובן ככולם, כן נראה לי נכון ליישב שיטת רבינו תם...

גם קידוש ערי החומה בימי עזרא לא היה לכל הדינים. בתחילה, בימי עזרא, קידשו את ערי החומה רק לעניין שילוח מצורעים מחוץ לעיר, ורק לאחר מות עזרא, לאחר שעלו מבני עשרת השבטים, קידשו את ערי החומה גם לעניין מכירת בתי ערי חומה:

וכן ההיא דמסיק וקידשו ערי חומה בימי עזרא - היינו לעניין שילוח המצורעים, ואחר כך כשעלו כולם קידשו לעניין מוכר בית, כן נראה לי, ודו"ק. ועדיין צריך עיון.

הדינים המיוחדים הנוהגים במי שמוכר בית בעיר המוקפת חומה - נוהגים רק בזמן שהיובל נוהג. בימיו של עזרא עשרת השבטים עדיין לא עלו, ולכן אי אפשר היה לקדש את הערים מוקפות החומה לכל דיניהן. רק לאחר מותו של עזרא ועליית עשרת השבטים, אפשר היה לקדש את הערים המוקפות חומה לכל דיניהן.

שיטת הרמב"ן

הרמב"ן חולק על תוספות וסובר שעשרת השבטים לא עלו בימי עזרא:

והנה אזכיר דבר מפורש בכתוב פעמים רבות. מן הידוע שלא שבו בגאולת עזרא רק שבט יהודה ובנימין, הגולים על ידי נבוכדנצר למדינת בבל, כאשר אמר בתחילת הגאולה ההיא: "ויקומו ראשי האבות ליהודה ובנימין והכוהנים הלויים" (עזרא א,ה). ובשובם נאמר: "ואלה בני המדינה העולים משבי הגולה אשר הגלה נבוכדנצר מלך בבל לבל וישבו לירושלים ויהודה איש לעירו" (עזרא ב,א). ובהיווסד הבית נאמר: "וישמעו צרי יהודה ובנימין כי בני הגולה בונים היכל לה" (עזרא ד,א)... ק"י

אם כן, כיצד ייתכן מה שנאמר במפורש שהיו עולים גם משבטים אחרים? עונה על כך הרמב"ן:

והנה אבאר לך העניין. כבר הראית לדעת כי בגאולה השנית לא שבו רק הגולים לבל על ידי נבוכדנצר, הם שנגזר עליהם שבעים שנה, והם

ק"ז. ספר הגאולה, בתוך "כתבי רמב"ן", הוצאת מוסד הרב קוק, ח"א, עמוד רע"א.

יהודה ובנימין, והכוהנים יושבי ירושלים שהם מלכות יהודה כמו שכתוב בהיחלק המלכות "ויהי לו יהודה ובנימין, והכוהנים הלויים אשר בכל ישראל התיישבו עליו מכל גבולם" (דברי הימים ב' יא, יב-יג).

אבל מלכות ישראל עשרה השבטים גלה על ידי סנחריב, כמו שכתוב: "כי קרע מעל בית דוד, וימליכו עליהם את ירבעם בן נבט וידח את ישראל" (מלכים ב' יז, כא), עד אשר הסיר ה' את ישראל מעל פניו, "ויגל ישראל מעל אדמתו אשורה עד היום הזה", הנה זאת ראייה שמלכות ישראל כולה גלה לאשור, ומלכות בית דוד נשארה באשר היא עד אשר הגלם נבוכדנצר לבבל, והם יהודה ובנימין. ומה שכתוב על ידי סנחריב: "לא נשאר רק שבט יהודה לבדו", רמז למלכות השבט ההוא, שהם שני השבטים הנזכרים.

נבואת ירמיהו על חזרת עם ישראל לארצו לאחר שבעים שנות גלות בבל נאמרה רק על הגולים מממלכת יהודה. בשעה שהנבואה נאמרה, עשרת השבטים השייכים לממלכת ישראל כבר גלו על ידי סנחריב מלך אשור, ועל כן דברי הנבואה של ירמיהו לא נאמרו עליהם. הרמב"ן הולך בזה לשיטתו, שדברי ירמיהו היו מכוונים דווקא לגולים לבבל, הן האנשים והן הכלים (ראה על כך ביתר הרחבה במאמר ו', שבו אנו דנים מדוע לא היה ארון בבית השני). אם כן יש לשאול, כיצד יש להבין את מה שנאמר בדברי הימים, שהיו אנשים משבטי אפרים ומנשה בארץ ישראל בימי הבית השני? ממשיך הרמב"ן:

והנה נראה מפשט הכתוב, כי טרם גלות הארץ ביד סנחריב, נאספו אל ערי יהודה משכניהם, מנשה ואפרים ושמעון שהיו בתוך נחלתם, כמו שכתוב ביאשיה: "וייתנו את הכסף המובא בית אלהים אשר אספו הלויים שומרי הסף מיד מנשה ואפרים ומכל שארית ישראל ומכל יהודה... וישראל הנמצא". וקודם לזמן הזה בימי אסא כתיב: "ויקבוץ את כל יהודה ובנימין והגרים עמהם מאפרים ומנשה ושמעון, כי נפלו עליו מישראל לרוב, בראותם כי ה' אלוהיו עימו".

והנה אלה הנמצאים, והם גרים בארץ יהודה, ואולי יושבים במקצת עריהם הסמוכות ליהודה, הם גלו עם יהודה ובנימין לבבל, ונקראים בכללם ולא

בשמים המיוחד, מפני שאין בהם רק קצת שבט, והם שבים עמהם ביסוד מעלת עזרא, ולא הוזכרו בשמים רק בשבטם כי נספחו על בית יהודה, ובערי ירושלים ישבו כולם ולא הייתה גאולה לשבטיהם.

הרמב"ן מסביר שהיו אנשים מעשרת השבטים שהסתפחו לממלכת יהודה עוד בימי הבית הראשון. אנשים אלה גלו לבבל עם גולי ממלכת יהודה והם אף חזרו לארץ ישראל עם שבי הגולה. כיון שהם היו מסופחים לממלכת יהודה, הם התיישבו בתחומי ממלכת יהודה.

במקום אחר מתייחס הרמב"ן לשיטתו של רבנו תם, הסובר שבני עשרת השבטים עלו מבבל בימי עזרא:

ואינו מחוור לי, שלפי דעתי אפילו למאן דאמר עשרת השבטים ירמיהו החזירן, לא גלו לבבל מעולם, אלא חזרו למקומם הראשון, כדאמרינן: "ואבדתם בגויים - אלו עשרת שבטים שגלו למדי", ושם נשתקעו כולם, ולא נתערבו עם ישראל, ולא גלו לבבל, ובבית שני לא היו מעולם... ק"י

לפי דברי הרמב"ן, גם מי שאומר שירמיהו החזיר את עשרת השבטים ויאשיהו מלך עליהם, מודה שהם לא עלו עם שבי הגולה. כל בני עשרת השבטים שגלו לאשור, לא חזרו לאחר מכן לארץ ישראל, כפי שדרשו חז"ל על הפסוק "ואבדתם בגויים". וממשיך הרמב"ן:

והתימה הגדול שמתמיהנו הרב ז"ל בדבריו, שהרי המקראות מוכיחים הן, דכתיב: "ויעבירו קול ביהודה ובירושלים לכל בני הגולה להיקבץ ירושלים", וכתוב: "ויקבצו כל אנשי יהודה ובנימין ירושלים", והרבה מפורשין מהם. ובדברי הימים מפורשים כל החוזרים, ומשבט יהודה ובנימין היו.

ועוד, שהרי הרבה כרכים כבשום עולי מצרים ולא כבשום עולי בבל, ונתיישבו במקצתה של ארץ ישראל במה שרצו, ולא נתחלקו השבטים, ואמרינן התם בערכין: "היו עליה אבל היו מעורבבין, שבט יהודה בבנימין

ושבט בנימין ביהודה, יכול יהא היובל נוהג? תלמוד לומר: 'לכל יושביה' בזמן שיושביה כתקנן ולא בזמן שהן מעורבבין".

ועוד שהרי אפילו לעניין חלה אמרינן בכמה דוכתי: "אפילו למאן דאמר תרומה בזמן הזה דאורייתא, חלה דרבנן, משום דכתיב: 'בבואכם' - בביאת כולכם אמרתי ולא בביאת מקצתכם, וכי אסקינהו עזרא - לאו כולהו ישראל סלוק", ואם עלו כל השבטים עד שנקרא בהם "כל יושביה עליה", כל שכן שאני קורא בהם "בבואכם", וזה דבר ברור ומפורש.

הרמב"ן מקשה על רבנו תם ארבע קושיות:

- א. מפורש בפסוקים ששבי הגולה היו רק משבטי יהודה ובנימין. כך נאמר למשל שהעבירו קול לכל בני הגולה להתאסף בירושלים, והקול הושמע רק ביהודה ובירושלים. גם כאשר הכתוב מספר שהעולים נאספו לירושלים, מוזכרים רק אנשי יהודה ובנימין. בדברים אלו מתעלם הרמב"ן, לכאורה, מהפסוקים שבהם נאמר שהיו עולים גם משאר השבטים.
- ב. בספר דברי הימים מובאת רשימת כל שבי הגולה, ורק אנשים משבטי יהודה ובנימין מוזכרים שם.
- ג. שבי הגולה התיישבו בחלק קטן מאוד של הארץ, והתנאי של "כל יושביה עליה" לא התקיים בהם. אפילו שבטי יהודה ובנימין היו מעורבבים. לו בני עשרת השבטים היו אכן חוזרים, כל שבט היה יושב במקומו.
- ד. הגמרא בכמה מקומות כותבת שמצוות חלה נוהגת בזמן הזה רק מדרבנן, משום שמצוות חלה תלויה בתנאי של "בבואכם", היינו שחייב הפרשת חלה חל רק כאשר כל בני ישראל באו לארץ ישראל. אם אכן עלו בני כל השבטים וכל אחד מכיר את נחלתו ומתקיים התנאי של "כל יושביה עליה", כל שכן שמתקיים התנאי של "בבואכם", שהרי לפי תנאי זה אין צורך שכל אחד יכיר את חלקו, אלא די בשיבה בארץ ישראל.

מכוח כל הקושיות הללו מסיק הרמב"ן:

אלא אינו נקרא "כל יושביה עליה", ולא "בבואכם" עד דאיכא רוב כל שבט ושבט, כדאמרינן בעלמא בכל דיני הציבור לפסח ופר העלם דבר של ציבור.

כדי שיתקיימו התנאים של "כל יושביה עליה" ו"בבואכם", צריך רוב של כל שבט ושבט, כשם שצריך רוב של כל שבט ושבט בקרבנות ציבור: בפסח ובפר העלם דבר של ציבור. (הערת העורך: לגבי פסח אני חושב שזה לא נכון. לא ידוע לי על מקור שמדבר על רוב שבט בפסח. אני חושב שכוונת הרמב"ן היא לומר באופן כללי שצריך רוב ולא כל, והוא מביא ראיה מפסח שאם רוב המצויים בעזרה טמאים מקריבים פסח בטומאה). ייתכן שבימי הבית השני היו קבוצות גדולות מעשרת השבטים שנשארו במקומם ולא גלו עם ממלכת יהודה (שכן בני עשרת השבטים שגלו לאשור לא חזרו לארץ ישראל), אך הקבוצות הללו אינן נחשבות "שבט", וממילא לא התקיימו התנאים להחלת מצוות חלה ויובל. ומסיים הרמב"ן בשאלה נוספת, מסברא, על רבנו תם:

וכי תעלה על דעת הרב ז"ל שאם עלו שניים או שלושה מכל שבט ושבט יהא יובל נוהג להם?

אם לא צריך רוב של כל שבט כדי לקיים את התנאים של "רוב יושביה עליה" ו"בבואכם", ולחייב יובל ובחלה, לא ברור מהו הגדר המחייב בחלות מצוות אלה. האם די באיש אחד מכל שבט, או שמא צריך שלושה אנשים, או חמישה? על כורחנו עלינו לומר שהקריטריון הברור היחיד לקביעת חיוב המצוות הללו הוא - ביאת רוב כל שבט ושבט לארץ ישראל.

הבדלים בין שיטת תוספות לשיטת הרמב"ן

הן תוספות והן הרמב"ן מסכימים שהיו אנשים מבני עשרת השבטים שעלו בימי עזרא. נקודת המחלוקת ביניהם היא שלדעת הרמב"ן הם עלו כאנשים בודדים המסופחים לשבטי יהודה ובנימין, ואילו לדעת תוספות הם עלו כשבטים העומדים בפני עצמם, כמו שבטי יהודה ובנימין (אם כי בוודאי מספרם של

העולים משאר השבטים היה קטן יותר). אולם נראה שאפשר להצביע על עוד כמה נקודות מחלוקת ביניהם:

א. האם כאשר ירמיהו החזיר את עשרת השבטים, העולים התארגנו כשבטים העומדים בפני עצמם, אף על פי שהם היו כפופים לשלטון מלכי יהודה (תוספות), או שהם חיו כאנשים פרטיים (רמב"ן)?

ב. האם העולים מבני עשרת השבטים היו רק מאלה שהתחברו לממלכת יהודה בימי הבית הראשון וגלו לבבל עם גולי ממלכת יהודה, והם (או צאצאיהם) עלו לאחר שעברו שבעים שנה מאז שהם גלו, כיון שנבואת ירמיהו על שיבת ציון נאמרה רק על הגולים מממלכת יהודה (רמב"ן), או שמא חלק משבי הגולה היו מצאצאי הגולים לאשור, בעת חורבנה של ממלכת ישראל (תוספות)?

ג. האם העולים משאר השבטים היו רק מהשבטים שהוזכרו במפורש - אפרים ומנשה (רמב"ן) או שהיו עולים גם משאר השבטים (תוספות, שאם לא כן היובל לא היה נוהג בבית שני)?

ד. האם העולים מעשרת השבטים עלו כשבטים העומדים בפני עצמם (תוספות), או שהם היו מסופחים לשבטי יהודה ובנימין (רמב"ן)?

ה. האם שבי הגולה התיישבו רק בתחומי היישוב של ממלכת יהודה (רמב"ן), או שמא הם התיישבו גם בחלקים אחרים של ארץ ישראל, ועולי שאר השבטים התיישבו בעריהם (תוספות)?

ו. הנפקא-מינה ההלכתית בין שתי השיטות היא לעניין קיום מצוות היובל מן התורה. לפי הרמב"ן, הסובר ששבי הגולה מבני מעשרת השבטים היו מסופחים לשבטי יהודה ובנימין, התנאי של "כל יושביה עליה" לא התקיים, ולכן היובל לא נהג מן התורה בימי בית שני. לעומת זאת לפי תוספות, הסובר ששבי הגולה מבני עשרת השבטים עלו במסגרת שבטית, ייתכן לומר שהתנאי של "כל יושביה עליה" אכן התקיים (למרות שרק מעטים עלו), ולפיכך היובל נהג בימי בית שני מן התורה.

הוכחה מהפסוקים לשיטת הרמב"ן

לכאורה אפשר להוכיח מן הכתובים כשיטת הרמב"ן. כך נאמר בעזרא, בתחילת פרק ב':

וְאַלְהַ בְּנֵי הַמְּדִינָה הָעֵלִיִּים מִשְׁבֵּי הַגּוֹלָה אֲשֶׁר הִגְלָה נְבוּכַדְנֶצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל לְבָבֶל
וַיָּשׁוּבוּ לִירוּשָׁלַם וַיְהוּדָה אִישׁ לְעִירוֹ: אֲשֶׁר בָּאוּ עִם זָרְבָבֶל יְשׁוּעַ נְחֻמְיָה שָׁרְיָה
רַעְלִיָה מְרָדְכִי בְלָשָׁן מְסַפֵּר בְּגוֹי רְחוּם בַּעֲנָה מְסַפֵּר אֲנָשִׁי עִם יִשְׂרָאֵל.^{קט}

הכתוב מדבר על שבי הגולה אשר הגלה נבוכדנצר. נבוכדנצר הגלה רק את שבטי יהודה ובנימין, בעוד ששאר השבטים הוגלו על ידי מלכי אשור. מכאן, שכל העולים שחזרו היו שייכים הם או אבותיהם לממלכת יהודה. גם שבי הגולה מבני עשרת השבטים, היו שייכים לממלכת יהודה, ולא כשבטים עצמאיים, אלא כנספחים בודדים.

שיטת בעל ספר העיקרים בהסבר הגמרא במסכת סנהדרין

בסיום הדיון בסוגיית חזרת עשרת השבטים, נביא את הסברו של רבי יוסף אלבו, בעל ספר העיקרים, לסוגיה במסכת סנהדרין. לפי הר"י אלבו, רבי עקיבא שאמר שעשרת השבטים אינם עתידים לחזור, התכוון לומר שהם לא יחזרו בתקופת הבית השני, אך הוא לא התכוון לומר שהם לא יחזרו בעתיד:

וכן מה שאמר הכתוב ביחזקאל: "ועשיתי אותם לגוי אחד בארץ בהרי ישראל, ומלך אחד יהיה לכולם למלך", פירשו שזה נאמר על בית שני. וראיה לדבר מה שנאמר בפרק חלק: "עשרת השבטים אינן עתידין לחזור וכו'", והן דברי רבי עקיבא. ואם הייתה נבואת יחזקאל עתידה [עתידה להתקיים לעתיד לבוא], איך יאמר רבי עקיבא שאין עשרת השבטים עתידין לחזור לימות המשיח, הרי דברי יחזקאל הם בהפך? [אם דברי יחזקאל נאמרו לעתיד לבא, רבי עקיבא איננו יכול לומר שעשרת השבטים יחזרו, שהרי הנבואה אומרת שהם כן יחזרו].

אבל נראה כי רבי עקיבא היה מפרש אותן [את נבואות יחזקאל על כך שישראל יהיו לגוי אחד עם מלך אחד] בזמן בית שני. כי אף על פי שנאמר

שם "ומלך אחד יהיה לכולם למלך", אפשר שנאמר זה על זרובבל פחת יהודה או על נחמיה אם היה זולת זרובבל, או על הנשיא או על המלך המולך מבני חשמונאי.^{קכ}

רבי יוסף אלבו דן בנבואות האמורות בספרי הנביאים. הוא כותב שייתכן שחלק מנבואות אלה לא יתקיימו עוד, משום שהן כבר התקיימו בימי הבית השני ואולי חלקן אף בימי הבית הראשון. ייתכן שגם הנבואה שבספר יחזקאל, שבני ישראל יהיו עם אחד בארץ והם יהיו כפופים למלך אחד, התקיימה כבר בזרובבל, בן שבט יהודה, שהיה מנהיג יחיד של כל העולים.

יש שרצו להוכיח מדבריו של בעל ספר העיקרים שלדעתו בני עשרת השבטים לא עלו בימי הבית השני. אולם לענ"ד אפשר להוכיח מדבריו רק שלא היה לעשרת השבטים שלטון עצמי, אולם ייתכן שהיו עולים מבני אותם שבטים שעלו עם זרובבל או עם עזרא, אך הם כולם קיבלו את מרותו של השליט שהיה משבט יהודה. רבי יוסף אלבו לא עסק בשאלה האם בימי שיבת ציון עלו עולים מעשרת השבטים, אלא הוא קובע שלכל עולי בבל היה מנהיג אחד, והם לא התפצלו לשתי קבוצות כמו בימי הבית הראשון.

סיכום

א. לפי כל השיטות רוב שבי הגולה היו משבטי יהודה ובנימין, ובעלי התפקידים השלטוניים היו משבט יהודה.

ב. לפי כל השיטות היו מבני עשרת השבטים שעלו עם שבי הגולה. הראשונים נחלקו האם לעולים מעשרת השבטים הייתה מסגרת שלטונית שבטית (תוספות), או שהם היו מסופחים לשבטי יהודה ובנימין (רמב"ן).

ג. לפי כל הדעות, הפסוקים בספר עזרא המתארים את שיבת בני ישראל לערים שאינן מנחלת שבטי יהודה ובנימין (למשל: פרק ב' פסוק ע'), עוסקים בחזרת עשרת השבטים לערים אלה. הראשונים נחלקו אם ערים אלה היו בתחום ממלכת יהודה או שהן היו מחוץ לתחומיה.

קכ. ספר העיקרים, מאמר ז, מב.